

Zásady římského práva dědického a jejich odraz v novodobých kodifikacích*

Pavel Salák**

Následující text nemá za cíl podrobně zkoumat jednotlivé zásady a pravidla dědického práva, neboť každá z nich by vydala na samostatný článek. Jeho cílem je pouze v obecnosti naznačit význam nejznámějších zásad práva dědického v Římě a poukázat na jejich odkaz pro právo současné. Některé z nich platí, jiné neplatí, u jiných zase sice jejich platnost trvá, nicméně za zcela jiných důsledků. Tento text není určen k jejich hlubšímu rozboru, ale jde spíše o jakýsi obecný úvod do sledované problematiky. I z tohoto důvodu byla vybrána jen některá pravidla.

Přestože právě s právem římským máme spojení řadu zásad a ustálených právních rčení, ozývají se hlasy, že tato pravidla byla vytvořena až v období recepcce a jsou zhusta spojena se školami glosátorskou a komentátorskou. Přestože římscí právníci byli především skvělí praktici, není zcela přesné tvrdit, že by neměli schopnost abstrakce a zobecnění. O skutečnosti, že již římské právo znalo takováto pravidla, konec konců vypovídá sedmnáctý titul poslední – padesáté knihy justiniánských Digest – který zní: „*De diversis regulis iuris antiqui*“¹ O tom, že existovaly sbírky takovýchto pravidel víme však i z inskripcí v Digestech, např. z doby klasické zde máme (bohužel nedochovaný) spis Licinia Rufina² právě o pravidlech.³ Pravdou však je, že ne všechna pravidla byla dána od počátků, právě naopak, řada z nich se skutečně vyvinula až vlivem práva praetorského či možná spíše pod jurisprudence klasickou, třeba i jako rozhodnutí v jednotlivém případě, a obecnou závaznost získala až postupem doby.

Naše pozornost se zaměří na následující zásady:

- NEMO PRO PARTE TESTATUS, PRO PARTE INTESTATUS DECEDERE POTES, AMBULATORIA EST VOLUNTAS DEFUNCTI USQUE AD VITAE SUPREMUM EXITUM a konečně
- SEMEL HERES, SEMPER HERES

Tyto zásady budou probírány jednak z hlediska jejich významu v právu římském, jednak z hlediska jejich převzetí – či nepřevzetí moderním právem, a případnými důvody tohoto přístupu.

NEMO PRO PARTE TESTATUS, PRO PARTE INTESTATUS DECEDERE POTES

Když Gaius uvádí část své učebnice věnované dědickému právu, činí tak slovy: „*Ac prius de hereditibus dispiciamus, quarum duplex condicio est: nam vel ex testamento vel ab intestato ad nos pertinent.*“ (Gai 2, 99)⁴ Touto větou nám Gaius sděluje nejen fakt, že římské právo zná pouze dva delační důvody, ale zároveň i vymezuje poměr obou důvodů.

Police obou delačních důvodů ve větě, tedy jejich pořadí, nám naznačuje, že testamentární posloupnost byla v Římě preferována.⁵ Tuto přednost závěti před intestátní posloupností ostatně dokazuje i námi sledovaná zásada. Nepřímo je i z tohoto Gaiova citátu patrné, že intestátní posloupnost nastupuje teprve ve chvíli, kdy není testamentu, nebo kdy testament je shledán neplatným. Toto upřednostnění vůle zůstavitele před přirozenou vazbou příbuzenskou bude patrně odrazem jednak výlučného postavení patera familias, jednak projevem úcty k vlastnickému právu, neboť preference testamentu není ve své podstatě ničím jiným, než uplatnění ius disponendi vlastníka i na jednání mortis causa.

Byla-li výše řeč o kazuističnosti římského práva a o faktu, že řada zásad byla dovozena až ex post, rozhodně tato skutečnost neplatí v případě zásady *Nemo pro parte testatus, pro parte intestatus decedere potest*. Mimo jiné ji totiž nalezneme v již zmiňovaném 17. titulu 50. knihy Digest. Pomponius v 3. knize k Sabinovi totiž říká: „*Naše právo nedovoluje občanu pořádit částečně testamentem, částečně intestátně, neboť mezi tě-*

* Tento příspěvek představuje výstup ze standardního grantového projektu GAP408/10/0363 „Vývoj soukromého práva na území České republiky“.

** JUDr. Pavel Salák jr., Ph.D., Katedra dějin státu a práva Právnické fakulty Masarykovy univerzity, Brno.

¹ Dig. 50, 17 (obsahuje celkem 211 fragmentů).

² Marcus Gnaeus Licinius Rufinus (185–po 238) – římský politik a právník.

³ Regulae nebo Regularum Libri viz

Dig. 43,3,25 Licinius I reg.

Sine possessione usucapio contingere non potest.

⁴ „*A nejdříve pojednejme o pozůstalostech, kteréž jsou dvojho druhu: připadají nám totiž buď podle testamentu, anebo intestátně.*“ KINCL, J. (ed.) *Gaius: Učebnice práva ve čtyřech knihách*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007, s. 118, 119.

⁵ A contrario § 512 zákona č. 141/1950 Sb.: „*Dědí se ze zákona, ze závěti*“

*mito pojmy je přirozený zápas.*⁶ Výraz „pugna“, který je tímto právníkem použit, nám naznačuje jednoznačně velký rozpor mezi oběma těmito posloupnostmi.⁷ Můžeme se oprávněně domnívat, že tato zásada patří k nejstarším zásadám práva dědického a její kořeny lze hledat ve stejné době, kdy vedle intestátní posloupnosti se objevil jako delační důvod testament.

Tato skutečnost nám však nic neříká o tom, proč tomu tak bylo. Odpověď na tuto otázku nenalezneme ani v jiných fragmentech, kde je tato zásada zmiňována. Přesto lze dovodit, že její kořeny budou spočívat ve formalismu, kterým bylo a je dědické právo prodchnuto. Právě dědické právo si, snad ze všech právních oblastí, dodnes udrželo nejvíce formálních náležitostí, jež musí být splněny, aby bylo dané jednání považováno za platné. Tento formalismus má podle všeho nejen význam právní jistoty, ale patrně bude mít i kořeny ještě starší, vyplývající z náboženských souvislostí.⁸ Souvislost bude mít patrně i s principem univerzální sukcese a snahou mít jediného dědice – pokračovatele rodu.

Ještě dále narazíme na skutečnost, že pojem *hereditas* není totožný s naší představou o dědictví jako majetkové hodnotě, ale je mnohem širší. Náboženský aspekt římského dědického práva znamenal snahu mít jediného dědice, nebo alespoň co nejmenší možný okruh dědiců.⁹

Pravidlo, dle kterého existence jedné posloupnosti vylučuje posloupnost jinou, je velmi jednoduché a celou situaci zpřehledňuje. Není pak potřeba řešit, zda daný testament obsahuje ustanovení o veškerém majetku, postačí zjištění, zda splňuje všechny náležitosti testamentu. V případě totiž, že by došlo k opomnění nepominutelných dědiců, podle civilního práva nedojde k ničemu jinému, než že je testament shledán neplatným a nastoupí intestátní posloupnost v plném rozsahu.

Římské právo v řadě otázek týkajících se formálních nedostatků postupně z úzce formalistického výkladu ustupovalo a dávalo více prostoru výkladu vůle zůsta-

⁶ Dig. 50.17.7 Pomponius 3 ad Sabinum.

Ius nostrum non patitur eundem in paganis et testato et intestato decessisse: earumque rerum naturaliter inter se pugna est "testatus" et "intestatus".

⁷ I když tento odpor může být dán i pouhým faktem, že jedna stojí jen a jen na vůli zůstavitele, zatímco druhá na přirozených vazbách. Viz LONGCHAMPS DE BERIÉR, F., *Law of Succession. Roman Legal Framework and Comparativ Law Perspective*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2011.

⁸ O vlivu náboženství na římské právo obecně SKŘEJPEK, M., *Ius et religio*. Pelhřimov: 999 Pelhřimov, 1999. O vlivu na právo dědické – viz příslušné kapitoly.

⁹ Zde si můžeme třeba povšimnout i skutečnosti, že v druhé třídě civilní posloupnosti intestátní nastupoval *proximus agnatus* – tedy nejbližší agnát, a nikoliv nejbližší agnát. Viz zákon XII. desek (Tab. V,4 a V,5).

vitele.¹⁰ Tuto změnu v postoji k formalismu konec konců dokládá i Paulův citát Dig. 50.17.12 Paulus 3 ad Sab.: „*In testamentis plenius voluntates testantium interpretamur.*“¹¹ Dálo se tak především vlivem jurisprudence, kdy právě právníci (popř. řečníci – viz *Causa Curiana*) svým výkladem více respektovali vůli zůstavitele. Přesto, jak plyne z citovaného fragmentu, kombinace testamentární a intestátní posloupnosti pro ně byla nepřekonatelnou překážkou, kterou nebylo možno takřka nijak zrušit.

Při pohledu na ustanovení moderních kodifikací soukromého práva, ať již budeme hovořit o ABGB, či kodexech od padesátých let 20. stol. do doby současné, doznala právní úprava značné změny. Odhlédneme od skutečnosti, že Všeobecný zákoník občanský a na něj navazující kodexy – myšleno ve smyslu nikoliv časovém, ale koncepčním – tedy *Sněmovní tisk 844. Vládní návrh zákona, kterým se vydává občanský zákoník* (dále jen jako *Osnova 1937*)¹² a občanský zákoník č. 89/2012 Sb. (dále též jako nový občanský zákoník NOZ), vedle dvou zmíněných delačních důvodů znají ještě dědickou smlouvu.

Ať se však podíváme do kteréhokoliv z těchto zákonů, nalezneme zde větu v podobném duchu, jako je ustanovení § 380 Osnovy: „*Tyto důvody dědického práva mohou působiti i vedle sebe.*“¹³ Jak je patrné, ani jeden z těchto zákonů nepřevzal římskoprávní zásadu *Nemo pro parte testatus, pro parte intestatus decedere potest*. Komentář Rouček-Sedláček hned v úvodu k ustanovení § 534 ABGB uvádí, že tato zásada nebyla převzata ani právem rakouským, ani uherským.¹⁴ Spokojí se však pouze s konstatováním, že zásada nebyla převzata, nijak více již danou problematiku nevysvětluje. Podobně nám neuvádí zdůvodnění kombinace obou posloupností ani *Codex Theresianus*.¹⁵ Poněkud více nám k tomu říká Zeillerův komentář k ABGB.¹⁶

¹⁰ Příkladem může být např. postupný vývoj náhledu na ustanovení dědice *ex re certa* – tedy nikoliv k dílu, ale ke konkrétní věci.

¹¹ „*Testamenty se vykládají jen a jen podle vůle testátorů.*“ viz KINCL, J., *Dicta et regulae iuris aneb právnícké mudrosloví latinské*. Praha: Univerzita Karlova, 1990, s. 270. K tomu srovnej nejnověji § 1494 odst. 2. zákona č. 89/2012 Sb.

¹² *Sněmovní tisk 844. Vládní návrh zákona, kterým se vydává občanský zákoník*. Praha: Státní tiskárna, 1937.

¹³ Obdobně § 534 ABGB, § 512 zákona č. 141/1950 Sb., § 461 odst. 1 zákona č. 40/1964 Sb. v aktuálním znění

¹⁴ ROUČEK, Fr., SEDLÁČEK, J., *Komentář k českostvenskému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a Podkarpatské Rusi*. 3. díl. Praha: V. Linhart, 1936, s. 21 a 22.

¹⁵ *Codex Theresianus* II. díl, hlava X, § 3 odst. 17, jen pro srovnání dodejme, že i jemu je neznámá dědická smlouva (odst. 16).

¹⁶ ZEILLER, F. von, *Commentar über das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch für die gesammten Deutschen Erbländer der*

Ten výslovně zmiňuje římskoprávní zásadu a uvádí k ní, že „*die liberale Oesterreichische Gesetzgebung hat ihn vorlängst verworfen...*“¹⁷ Jak je tedy patrné, základním důvodem opuštění této římskoprávní regule byla myšlenka liberalismu. Vychází také z představy, že základní zásadou dědického práva je splnění poslední vůle zůstavitele tak, jak byla vyjádřena. Jestliže tedy nepojednal o celém majetku testamentem, je možné, aby zbytek pozůstalosti připadl někomu jinému, ať již dědicům ze zákona, nebo na základě dědické smlouvy. Za určitých okolností bylo možno i kombinovat více testamentů či kodicilů.

Přestože se na první pohled zdá, že zákoníky zde opouštějí půdu římského práva, ve skutečnosti tomu tak není. O tom, že regule *Nemo pro parte testatus, pro parte intestatus decedere potest*, neplatila v římském právu bezvýjimečně, nás ostatně spravuje i zmiňovaný Zeillerův komentář.¹⁸ Podrobněji pak ostatně pojednal Jan Vážný ve svém textu, kde srovnával římskoprávní vlivy ve Všeobecném občanském zákoníku a v osnově občanského zákoníku.¹⁹ I římské právo totiž za určitých okolností umožňovalo, aby se obě tyto (tj. testamentární a intestátní) poslušnosti kombinovaly.

Polský romanista F. Longchamps de Beriér uvádí tři následující výjimky:

- vojenský testament
- poslušnost proti testamentu
- fideicommissum ab intestato²⁰

Při poslušnosti proti testamentu porušení této zásady vychází spíše ze skutečnosti, že praetor začal uznávat ne jen nárok formální, ale i nárok materiální. V případě, že pominutý dědic úspěšně použil kverelu proti testamentárnímu dědici, který byl pouze jediný, mělo to za následek, že celý testament byl zrušen a nastoupila poslušnost intestátní. Problém však nastal ve chvíli, kdy kverela byla účinná jen proti jednomu z testamentárních dědiců, zatímco proti druhému stěžovatel prohrál. V této chvíli pochopitelně nastal problém

Oesterreichischen Monarchie. II. díl. 2. část. Wien: Geistingers Verlagshandlung, 1812, s. 384–386.

¹⁷ ZEILLER, F. von, *Commentar über das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch für die gesamten Deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie. II. díl. 2. část.* Wien: Geistingers Verlagshandlung, 1812, s. 384–385.

¹⁸ Viz poznámka pod čarou právě ke zmiňovanému pravidlu ZEILLER, F. von, *Commentar über das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch für die gesamten Deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie. II. díl. 2. část.* Wien: Geistingers Verlagshandlung, 1812, s. 384.

¹⁹ VÁŽNÝ, J., Římské právní ideje v občanském zákoníku a osnově. In: *Časopis pro právní a státní vědu.* 1933, č. 16, s. 171–186. Osnovou je zde míněna verze z r. 1931.

²⁰ LONGCHAMPS DE BERIÉR, F., *Law of Succession. Roman Legal Framework and Comparative Law Perspective.* Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2011, s. 55an. Poslední zmiňovaná výjimka je poněkud problematičtější a diskutabilní, nebude jí proto v tomto textu věnována pozornost.

– testament částečně byl, částečně nebyl zrušen a nezbylo tedy nic jiného, než obě poslušnosti kombinovat.²¹ O tom, že tento postup se i Římanům samotným zdál poněkud netypický, svědčí zejména závěr Papiniánova výroku ve fragmentu Dig. 5.2.15.2.²²

Teprve od 4. stol. n.l. císařské konstituce stanovovaly, že nepominutelný dědic má nárok jen na svůj povinný díl, a pokud jej nedostal, má nárok na jeho dorovnání.

Jinak je tomu u vojenského testamentu.²³ Lze říci, že vojenský testament je patrně nejvýraznější z výjimek. Důvody této výjimky nám přibližuje Gaius a spartuje je ve skutečnosti, že mezi vojáky je mnoho „nezkušených.“ Musíme si uvědomit, že v dobách císařství již římská armáda dávno funguje na principu žoldnořského vojska, krom cizinců jsou pochopitelně najímány i osoby z nejhudších společenských vrstev,²⁴ o kvalitě jejich právního vědomí lze opět s úspěchem pochybovat, čehož jsou ostatně dokladem i Gaiova slova (Gai 2, 109).

Vojáci se navíc těšili četné řadě privilegií a byť ne formálně, nicméně fakticky se postupně stali právě oni rozhodujícím faktorem v otázkách politických a státních a byli také jedním z důvodů pádu principátu. Zejména v dědickém právu můžeme říci, že vojenský testament byl de facto výjimkou téměř ke všem pravidlům dědického práva.

A můžeme říci, že to byl právě vojenský testament, který se stal zdrojem inspirace pro změny v právu dědickém – ať již třeba v době justiniánské (*beneficium separationis*)²⁵ a nebo v námi sledovaném 19.–20. stol.,

²¹ Dig. 5.2.24 Ulpianus 48 ad sab.

Circa inofficiosi querellam evenire plerumque adsolet, ut in una atque eadem causa diversae sententiae proferantur. quid enim si fratre agente heredes scripti diversi iuris fuerunt? quod si fuerit, pro parte testatus, pro parte intestatus decessisse videbitur.

²² Dig. 5.2.15.2 Papinianus 14 quaest.

Filius, qui de inofficiosi actione adversus duos heredes expertus diversas sententias iudicum tulit et unum vicit, ab altero superatus est, et debitores convenire et ipse a creditoribus conveniri pro parte potest et corpora vindicare et hereditatem dividere: verum enim est familiae erciscundae iudicium competere, quia credimus eum legitimum heredem pro parte esse factum: et ideo pars hereditatis in testamento remansit, nec absurdum videtur pro parte intestatum videri.

²³ Pokud zde hovoříme o vojenském testamentu, nemáme na mysli jeden z nejstarších typů testamentu – *in procinctu*, ale testament doby císařské.

²⁴ Např. jeden text, který zaznamenává jména 36 legionářů z doby Augustovi v Egyptě včetně jejich původu ukazuje, že pouze tři byly ze západu říše a z toho ze samotné Itálie pouze jeden. COWMAN, R., *Římsští legionáři od Caesara po Nerona.* Praha: Computer Press a. s., 2009, s. 9–11 a 56. Jde o překlad knihy Roman Legionary 58 BC- AD 69. Warriror 71, London: Osprey Publishing, 2003.

²⁵ K tomu viz C 6,30,22 – císařská konstituce z 27. listopadu 531.

v době moderní. Byť se přímo vojenského testamentu v otázce kombinace delačních důvodů zákonodárce nedovolává, na jiných místech se k inspiraci vojenskými testamentem hlásí (kombinace více posledních porřízení).²⁶

AMBULATORIA EST VOLUNTAS DEFUNCTI USQUE AD VITAE SUPREMUM EXITUM

Testament je právním úkonem jednostranným a jako takový je de facto kdykoliv odvolatelný právě a jen osobou zůstavitele. Je totiž projevem jeho a právě jen jeho vůle o tom, jak má být s pozůstalostí naloženo. Tato vůle sice mohla být omezena zákonným rámcem – např. právy nepominutelných dědiců, případně bylo neplatným ustanovení v rozporu s právem či dobrými mravy, nicméně byla to právě a jen vůle zůstavitele, která měla být respektována.

Dokonce však ani zůstavitel sám se nemohl vzdát tohoto práva, tedy i když by sám zůstavitel v testamentu stanovil, že jde o jeho „nezměnitelnou vůli,“ nemá tato derogační klauzule žádného významu. Výše uvedené pravidlo nacházíme v 34. knize Digest, konkrétně ve fragmentu Dig. 34.4.4.²⁷ Ulpian zde sice nehovoří o derogační klauzuli jako takové, nicméně z obsahu ustanovení je jasné, že pokud se zůstavitel rozhodne změnit svou vůli, může tak učinit kdykoliv až do konce svého života, a právě poslední jednání bude považováno za platné. Možnost derogační klauzule popírá výslovně Hermogenian (Dig. 32.(III.)22pr.)²⁸ a podobně platí i v případě, že by byla dispozice omezena smlouvou. Tak např. Iulian hovoří o tom, že stipulace: „*Jestliže mne neučiníš dědicem, slibuješ dát stejně?*“ je proti dobrým mravům.²⁹

Pokud se podíváme do ABGB v podobě, ve které platilo na území samostatného Československa, a podobně i Osnovy a následujících zákonů, zdá se na první pohled, že tato zásada byla v plné míře právem moder-

ním převzata. Ustanovení § 716 znělo: „*Za nepřipojenou pokládá se doložka, připojená v závěti nebo dovětku, že neplatným má býti každé pozdější pořídění vůbec, nebo, nebude-li opatřeno určitou značkou.*“ Podobně konečně i nový občanský zákoník č. 89/2012 Sb. říká v § 1581, příznačně nazvaném „*Neúčinná zrušovací doložka*“ toto: „*Prohlásí-li zůstavitel, že neplatná budou všechna jeho příští pořídění pro případ jeho smrti, anebo že budou neplatná taková pořídění, jež nebudou zřízena v určité formě, nepřihlíží se k tomu.*“³⁰ Důvodová zpráva k příslušnému ustanovení uvádí, že „*Navrhuje se doplnit úpravu zrušení závěti o výslovné ustanovení, že bez právních účinků je prohlášení zůstavitele, že neplatná budou všechna jeho příští pořídění pro případ smrti, případně že jeho eventuelní příští závěti budou neplatné, pokud nebudou poříděna v určité zvláštní formě. Toto pravidlo bylo zatím dovozováno jen literaturou.*“³¹ Jak je tedy patrné, tato zásada byla obecně uznávána i v letech 1948–1989, resp. je respektována i současným občanským zákoníkem, byť takovéto ustanovení výslovně ani střední kodex, ani zákon č. 40/1964 Sb. neměl a nemá.

Přesto tomu tak zcela není. Původní znění § 716 ABGB totiž bylo odlišné a výše uvedenou podobu získal paragraf až po tzv. třetí novele na poč. 20. stol. (§ 61 císařského nařízení č. 69/1916 ř. z. ze dne 19. března 1916). Původní text totiž považoval derogační klauzuli za neplatnou pouze v případě, že byla pozdějším, testamentem výslovně zrušena. Pokud však byla k poslednímu pořídění připojena a pozdější pořídění ji výslovně nerušilo, platil nikoliv testament novější, ale naopak testament původní.³²

³⁰ Můžeme říci, že toto ustanovení je do jisté míry nadbytečné, neboť hned první paragraf týkající závěti (§ 1494 odst. 1 NOZ) o ní hovoří jako o „*odvolatelném projevu vůle*“ a také § 1575 odst. 1 NOZ říká, že „*Zůstavitel má právo závěť nebo její jednotlivá ustanovení kdykoli zrušit.*“

³¹ Důvodová zpráva k novému občanskému zákoníku s. 393 dostupné z http://obcanskyzakonik.justice.cz/tiny-mce-storage/files/DZ_NOZ_89_%202012_Sb.pdf.

³² § 716 ABGB před novelou r. 1917: „*Der in einem Testamente oder Kodizille angehängte Beisatz: dass jede spätere Anordnung überhaupt, oder, wenn sie nicht einem bestimmten Merkmale bezeichnet ist, null und nichtig sein solle, verhindert zwar den Erblasser nicht, seinen letzten Willen zu verändern; allein, wenn er in der spätem Verordnerung den eben angeführten allgemeinen, oder besonderen Beisatz nicht ausdrücklich aufhebt; so wird nicht sein späterer, sondern sein früherer Wille für gültig angenommen.*“ Překlad: „*Dodatek připojený v závěti nebo dovětku, že má býti neplatným každé pořídění vůbec, nebo není-li označeno určitou značkou, nevádí sice zůstaviteli, změnití svoji poslední vůli, nezruší-li se však v pozdějším pořídění výslovně právě výše uvedený všeobecný nebo zvláštní dodatek, nepokládá se jeho pozdější, nýbrž jeho dřívější poslední vůle za platnou.*“ (text ustanovení a překlad dle ROUČEK, Fr., SEDLÁČEK, J., *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a Podkarpatské Rusi. 3. díl.* Praha: V. Linhart, 1936, s. 308.)

²⁶ VÁŽNÝ, J., Římské právní ideje v občanském zákoníku a osnově. In: *Časopis pro právní a státní vědu.* 1933, č. 16, s. 183, 184.

²⁷ Dig. 34.4.4 Ulpianus 33 ad sab.

Quod si iterum in amicitiam redierunt et paenituit testatorem prioris offensae, legatum vel fideicommissum relictum reintegratur: ambulatoria enim est voluntas defuncti usque ad vitae supremum exitum.

²⁸ Dig. 32.22pr. Hermogenianus 4 iuris epit.

Si quis in principio testamenti adscriperit: "cui bis legavero, semel deberi volo", postea eodem testamento vel codicillis sciens saepe eidem legaverit, suprema voluntas potior habetur: nemo enim eam sibi potest legem dicere, ut a priore ei recedere non liceat. sed hoc ita locum habebit, si specialiter dixerit prioris voluntatis sibi paenituisse et voluisse, ut legatarius plura legata accipiat.

²⁹ Dig. 45.1.61 Iulianus 2 ad urs. ferocem.

Stipulatio hoc modo concepta: "si heredem me non feceris, tantum dare spondes?" inutilis est, quia contra bonos mores est haec stipulatio.

Důvod této odlišné právní úpravy nám vysvětluje Zeillerův komentář. Dle něj totiž jde o ochranu zůstavitele. Zákonodárci si zde uvědomovali, že zůstavitel, zejména ve vyšším věku může být vystaven situaci, kdy na něj případní dědicové budou činit nátlak, aby poslední pořízení změnil v jejich prospěch. Obava, že by mohl jejich nátlaku jen s obtížemi odolat, vedla zákonodárce k tomu, že mu poskytoval právě v tomto institutu únik a ochranu. Zůstavitel nemusel učinit tuto derogační klauzuli přímo, nicméně – jak ostatně napovídá ustanovení § 716 po novele – i opatření určitou značkou (Zeiller zde jako příklad uvádí např. nakreslení dvou rukou, použití slova „Amen“).³³ Analogii k tomuto ustanovení bychom ostatně mohli najít i v případě konkurence dvou testamentů, kdy tyto mohou být oba dva platné pouze v případě, že novější výslovně připouští platnost staršího.³⁴

Lze se však domnívat, že toto ustanovení chránící zůstavitele často pak mělo za následek, že pozdější testament, byť „nevynucený“, se stal neplatným, jelikož zůstavitel na původní derogační klauzuli prostě zapomněl.

SEMEL HERES, SEMPER HERES

Konečně na závěr jsme si nechali asi nejznámější zásadu římského práva dědického. Tato zásada je známa mimo jiné i proto, že je dodnes studentům připomínána, neboť současný občanský zákoník tuto zásadu dodnes respektuje. Ironií osudu pak je, že v této podobě zmiňované pravidlo nenajdeme ani v 17. titulu padesáté knihy Digest, ale ani na jiném místě v žádném z římských pramenů. Můžeme jej pouze dovodit z fragmentu Dig. 28.5.89.³⁵

Její význam je chápán zejména v tom, že jestliže se jednou dědic rozhodne přijmout dědictví, tak již není možno toto rozhodnutí změnit, podobně i v případě

³³ ZEILLER, F. von, *Commentar über das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch für die gesamten Deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie. II. díl. 2. část.* Wien: Geistingers Verlagshandlung, 1812, s. 695–696.

³⁴ § 713 ABGB: „Dřívější závět' zrušuje se pozdější platnou závět' nejen co do ustanovení dědice, nýbrž i co do ostatních ustanovení, pokud zůstavitel v pozdější zřetelně nevyjádřil, že dřívější má úplně nebo částečně zůstat.“ Tato konstrukce byla již Osnovou opuštěna v tom smyslu, že novější testament ruší starší jen v případě, že vedle sebe nemohou obstát. Tak je tomu dodnes.

³⁵ Dig. 28.5.89 Gaius I.S. de Cas.

Ei qui solvendo non est aliquo casu evenit, ut et servus cum libertate heres existat et praeterea alius heres adiciatur: veluti si servo cum libertate herede instituto ita adiectum sit: "si mihi stichus heres erit, tunc titius quoque heres esto": nam titius, antequam stichus ex testamento heres exstiterit, heres esse non potest, cum autem semel heres exstiterit servus, non potest adiectus efficere, ut qui semel heres exstitit desinat heres esse.

odmítnutí.³⁶ Podobně nemá pochopitelně žádný účinek ani částečné či podmíněné odmítnutí dědictví (§ 466 zákona č. 40/1964Sb.). Přestože zde odkazujeme na současné znění zákona, toto ustanovení platilo již od počátku platnosti zákona a obdobně hovořil i střední kodex.³⁷ Můžeme říci, že dnes význam tohoto ustanovení spočívá především v právní jistotě, kdo je dědic.

Nicméně důvodem, který vedl k tomuto postoji v právu římském, nebyla jen otázka právní jistoty. Opět narážíme na povahu římské *hereditas* nikoliv jen jako majetkové hodnoty. Dědictví totiž původně znamenalo především stanovení nástupce v rodině.³⁸ Na dědice tak přecházela mimo jiné i *sacra*.³⁹ Tímto pojmem se rozumí náboženské povinnosti a obřady. Vedle veřejných znalo římské právo i obřady soukromé, tzv. *sacra familiaria*. Ta byla zaměřena na kult bohů zemřelých, nebo na domácí božstva. Není proto divu, že v okamžiku jeho smrti přecházel na dědice nejen majetek, ale i tyto povinnosti. Výkon těchto obřadů byl pochopitelně velmi nákladný a postupem času náboženské zapálení Římanů spíše opadávalo. M. T. Cicero nás tak zpravuje o řadě způsobů, jak se těmto obřadům vyhnout.⁴⁰ Každopádně skutečnost, že dědictví nebylo záležitostí „jen“ majetková, ale i náboženská, vedla u Římanů k tomu, že chopení se dědictví bylo chápáno, jako nabytí určité vlastnosti, které nebylo možno se již vzdát.⁴¹

Vedle zmiňované nemožnosti dodatečného odmítnutí či přijetí dědictví měla tato zásada v římském právu ještě dva další důsledky:

- nebylo možno dědit na časově omezenou dobu⁴²
- odpovědnost za dluhy zůstavitele byla v plné jejich výši

³⁶ § 467 zákona č. 40/1964 Sb.: „Prohlášení o odmítnutí dědictví nelze odvolat. Totéž platí, prohlásí-li dědic, že dědictví neodmítá.“

³⁷ §§ 520 a 521 odst. 1 zákona č. 141/1950 Sb.

³⁸ VÁŽNÝ, J., Pojem dědického práva a účelnost jeho dnešní struktury. In: *Právní obzor* roč. VI, 1923, č. 8, s. 98–99.

³⁹ BARTOŠEK, M., *Encyklopedie římského práva*. Praha: Panorama, 1981, s. 283. Podrobněji pak WISSOWA, G. (ed), *Paulys Realencyklopädie der klassischen Altertumwissenschaft. 2. Reihe, 2. Halbband (1A, 2)*. München: Alfred Drückermüller Verlag. 1920, c. 1656–1664.

⁴⁰ K tomu viz DOSTALÍK, P., Quis astrigantur sacris aneb přechod náboženských povinností patris familias na jinou osobu než dědice, In: *Římska rodina v sociálních a právních vztazích: Mezinárodní vědecká konference právních romanistův České republiky a Slovenské republiky Bratislava 18. a 19. marca 2005.* (ed. R. Brtko), Bratislava: Bratislavská vysoká škola práva, 2007, str. 41–49.

⁴¹ KINCL, J., URFUS, V., *Římské právo*. Praha: Panorama, 1990, s. 332.

⁴² Tuto skutečnost lze argumentem a contrario dovodit z: Dig. 29.1.15.4 Ulpianus 45 ad ed.

Miles ad tempus heredem facere potest et alium post tempus vel ex condicione vel in condicionem.

Pokud se na oba dva tyto důsledky podíváme z pohledu zákoníků let 1948–1989 (resp. do současnosti), ani jeden z těchto důsledků zde nenalezneme. Důvody této úpravy v případě těchto zákoníků jsou odlišné. Stručně lze říci, že cílem je snaha omezit dispoziční vůli zůstavitele.⁴³

Omezení ustanovení dědice na určitou dobu se tak mohlo dít jen skrze vůli zůstavitele a to především pomocí výminek (*conditio*), či časových uložení (*dies*) k testamentu. Tuto problematiku dědické právo období komunismu vyřešilo dodnes platným ustanovením, že: „*Jakékoliv podmínky připojené k závěti nemají právní následky;...*“ (§ 478 zákona č. 40/1964Sb. v aktuálním znění).⁴⁴

V případě odpovědnosti za dluhy zůstavitele opět tyto zákoníky shodně uvádějí, že dědic odpovídá jen do hodnoty dědictví.⁴⁵ Prof. Eliáš to vidí jak vliv práva sovětského.⁴⁶ Je však třeba upozornit, že odpovědnost v plné výši byla vlastní právu římskému, naopak např. německé právo ji neznalo.⁴⁷ Konec konců podle uherického obyčejového práva se odpovídalo jen do hodnoty dědictví, resp. připočítával se zisk, který mohlo dědictví vytvořit.⁴⁸ Svým způsobem by se takovýto postup dal předpokládat i u Římanů, kdyby však mělo jejich pojetí dědického práva povahu pouze majetkovou, tak jako je tomu dnes u nás.⁴⁹

⁴³ K poměru práva zmiňovaného období k dědickému právu srovnej SALÁK, P., Dědické právo 1948-1989 optikou práva římského. In: *Dny práva – 2011 – Days of Law*. 1. vyd. Brno: Právnická fakulta Masarykovy univerzity, v tisku.

⁴⁴ Obdobně hovořil i § 550 středního kodexu: „*Neplatná je podmínka, kterou zůstavitel omezil povolání někoho za dědice. Neplatné je i ustanovení závěti, že toho, co se zůstává, má dědic nabýt jen na určitou dobu nebo později než dnem zůstavitelovy smrti, jakož i ustanovení závěti o tom, na koho má dědictví přejít po smrti dědicově. Neplatný je také zůstavitelův příkaz, aby dědic použil dědictví nebo jeho části určitým způsobem nebo aby něco vykonal.*“ Obsáhlost tohoto ustanovení je dána faktem, že se zákon musel vypořádat s možnostmi jež dávalo ABGB a Osnova 1937.

⁴⁵ § 514 odst. 1 středního kodexu a § 470 odst. 1 zákona č. 40/1964Sb.

⁴⁶ Na základě rozhovoru autora s prof. Eliášem na konferenci „Nové soukromé právo“ (Konference se uskutečnila dne 23. května 2011 v hotelu Clarion Congress Hotel Prague v Praze.).

⁴⁷ TILSCH, E., *Dědické právo rakouské se stanovisky srovnávací vědy právní*. Praha: Knihovna SVPS, Bursík a Kohout, 1905, s. 31–32.

⁴⁸ K tomu srovnej komentář k právu na Slovensku u ustanovení §§ 548 a 797 v ABGB viz ROUČEK, Fr., SEDLÁČEK, J., *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a Podkarpatské Rusi*. 3. díl. Praha: V. Linhart, 1936, s. 59–61, s. 491–494. Případně též stran vdovy u ustanovení § 796 ABGB, tamtéž s. 486 (rozhodnutí č. 9).

⁴⁹ K tomu srovnej VÁŽNÝ, J., Pojem dědického práva a účelnost jeho dnešní struktury. In: *Právní obzor* roč. VI, 1923, č. 8, s. 97–103.

Zde se však dostáváme na úroveň „co by, kdyby.“ Lze však dát Vážnému (a Bonfantemu, jehož názor zde přebírá) za pravdu, že odpovědnost v plné výši byla dána právě faktem, že římské pojetí univerzální sukcese neváže odpovědnost za dluhy na skutečnost, že přechází na dědice majetek, ale právě na fakt, že jde o univerzální sukcesí.

Konec konců samo římské právo – jak v něm posiloval majetkový aspekt pozůstalosti – se snažilo tuto povinnost oslabovat (*beneficium abstinendi, beneficium inventarii*). Konec konců právě moderní buržoazní zákoníky, po vzoru práva římského doby justiniánské, zavádí přijetí dědictví bezvýhradně, nebo s výhradou inventáře. A obdobně činí i zákon č. 89/2012 Sb. a to z důvodu ochrany věřitelů a také proto, že jde o „*tradiciční institut kontinentálního občanského práva.*“⁵⁰ V tomto ohledu má bezesporu prof. Eliáš pravdu, neboť ani Osnova z r. 1937 není v tomto ohledu výjimkou (§§ 614 a 615 Osnovy). Na druhou stranu je potřeba upozornit na fakt, že tento zákon byl chápán jen jako revize ABGB, tedy neměl činit závažnější zásahy. Krom toho, že právě zmiňované ustanovení Osnovy doznalo v legislativním projednávání změnu,⁵¹ což zjevně autorům nového občanského zákoníku uniklo.

Jestliže tedy důsledek zásady „*Semel heres, semper heres*“ v podobě odpovědnosti za dluhy zůstal v ABGB a Osnově zachován, jinak je tomu v otázce podmínek připojených k testamentu.

Stran resolutivních podmínek ABGB v ustanovení § 696 uvádí: „*Výminkou se nazývá událost, od níž je nějaké právo odvislým. Výminka je jistivá nebo.... Jest odkládací, má-li odkázané právo nabýti své působnosti teprve po jejím splnění; je rozvazovací, když odkázané právo zanikne při jejím splnění.*“ Na tento paragraf navazuje ustanovení § 708 ABGB: „*Komu se dostalo dědictví nebo odkazu se zápornou nebo rozvazovací výminkou anebo jen na určitý čas, má vůči tomu, komu dědictví nebo odkaz připadne, uskuteční-li se výminka nebo určený čas, tatáž práva a závazky, jaké náležejí dědici nebo odkazovníku vůči náhradníku svěřenskému.*“ Jak je tedy patrné, ABGB a podle něj i Osnova umožňovalo učinit poslední pořízení i pod podmínkou resolutivní, jež pochopitelně má za účinek nabytí dědictví jen na dobu omezenou. Druhý zmiňovaný paragraf nás pak upozorňuje ještě na jeden zajímavý institut, tzv. svěřenské náhradnictví (*fideikommissarische Substitution*).

⁵⁰ Na základě rozhovoru autora s prof. Eliášem na konferenci „Nové soukromé právo“ (Konference se uskutečnila dne 23. května 2011 v hotelu Clarion Congress Hotel Prague v Praze.).

⁵¹ SVOBODA, Emil: Šlechtný zákonodárce. In *Výbor prací z práva občanského a z právní filosofie*. K šedesátým narozeninám prof. Dr. E. Svobody. Praha: Melantrich, 1939, s. 268–272. /Původně: *Život a věda*, 1938, s. 288nn./

Tento druh náhradnictví byl upraven v ustanovení § 608 ABGB: „Zůstavitel může svému dědici uložit za povinnost, aby dědictví, které přijal, přenechal po své smrti nebo v jiných určitých případech druhému ustanovenému dědici. Toto opatření nazývá se náhradnictvím svěřenským. V náhradnictví svěřenském obsaženo jest mlčky náhradnictví obecné.“ Vzato čistě dogmaticky, nejde o žádné náhradnictví, nýbrž o nástupnictví – ostatně takto se onen institut jmenuje již v Osnově a po jejím vzoru i v novém občanském zákoníku.⁵² Původní, resp. německý, název nám však odhaluje kořeny tohoto institutu – jsou jimi pupillární substituce (odtud patrně i výraz „substituce“), neboť přestože jí ABGB neznalo, byla k nalezení ještě v tzv. západohaličském zákoníku, tedy „prototypu“ ABGB.⁵³

Přídavné jméno „fideikommissarische“ nás pak odkazuje na tzv. univerzální fideikomis (*fideicommissum hereditatis*).⁵⁴ Neformální povaha fideikomisu umožňovala, aby zůstavitel odkázal fideikomisaři ne jen konkrétní věc z pozůstalosti, jak je u odkazu obvyklé, ale i část pozůstalosti, popř. pozůstalost jako celek. Fideikomisaři byl předán jen majetek, avšak práva k hrobu a ostatní nemajetková práva náležela nadále dědici.⁵⁵ Povinností odkazovníka však bylo, aby uhradil zůstavitelovy dluhy. Původně byli k této skutečnosti zavázáni dědici vzájemnými stipulacemi, postupným vývojem došlo k přenosu žalob dědice a proti dědici na fideikomisaře (SC Trebellianum), což fakticky vedlo k univerzální sukcesi – odtud i onen název univerzální fideikomis. Další vývoj poněkud zesložitelu SC Pegasianum a definitivní podobu mu dalo až právo doby justiniánské.⁵⁶ Rozsah tohoto textu není určen k tomu, aby blíže tento institut objasňoval, spíše si povšimněme, jak byl de facto Osnovou vývoj zavřen.

Jak je patrné, fideikomisař u univerzálního fideikomisu je v římském právu de facto dědicem, neboť na něj přechází veškerý majetek a stejně tak i dluhy. Na

⁵² K terminologii u tohoto ustanovení srovnej též důvodovou zprávu u nového občanského zákoníku. Je pravdou, že termínem „nástupnictví“ autoři lépe vystihli podstatu tohoto institutu, na druhou stranu důsledkem je, že termín substituce pak má v češtině dvojitý význam – náhradnictví a nástupnictví.

⁵³ K této problematice srovnej zejména VÁŽNÝ, J., K problému pupillární substituce (nesoulad mezi právním pojmem a praktickou funkcí). In: *Sborník prací k počtě šedesátých narozenin Jaroslava Kallaba*. Praha: Orbis, 1939, s. 285–295 a VÁŽNÝ, J., K § 609 obč. zákona. In: *Časopis pro právní a státní vědu /bez uvedení čísla/*. Brno, Právnícká jednota Moravská, 1940, s. 11–17.

⁵⁴ K problematice univerzálního fideikomisu nejnověji LONGCHAMPS DE BÉRIÉRE, F., *O Elastyczność Prawa Spadkowego: Fideikomis Uniwersalny W Klasycznym Prawie Rzymskim*. Warszawa: Liber Sp. z o.o., 2006. Ze starší literatury pak BARTOŠEK, M., *Senatusconsultum Trebellianum*. Praha: Česká akademie věd a umění. 1945.

⁵⁵ HEYROVSKÝ, L., *Dějiny a systém římského práva soukromého*. 4. vydání, Praha: J. Otto, 1910, s. 1196.

⁵⁶ K tomu viz Gai 2,252 an. a Inst. II, 23, 7–9.

druhou stranu, není jím de iure (viz ona zmiňovaná iura sepulchrorum), neboť toto by odporovalo zásadě *semel heres, semper heres*. Přestože tedy získává celý majetek, je stále považován jen za odkazovníka. Tento rozdíl pak mizí v ABGB, kde již jednoznačně nastupuje fideikomisař do pozice dědice (srovnej slova § 608 ABGB). Přesto však, jak poukazuje Vážný, zde ještě nalezneme odraz římskoprávního pojetí dědictví – odkaz, když zmiňované ustanovení říká: „aby dědictví, které přijal, přenechal po své smrti nebo v jiných určitých případech druhému ustanovenému dědici...“, zatímco Osnova (§ 456) a po jejím vzoru i zákon č. 89/2012 Sb. říká: „dědictví po smrti dědicově, nebo v jiných určitých případech má přejít na jinou osobu“⁵⁷ Tím, že pozůstalost „přechází“ a již ne „je přenechána“ mizí poslední stopy univerzálního fideikomisu.

Závěr

Závěrem lze říci, že moderní kodifikace se inspirovaly právem římským, nicméně co se dotýče nejstarších základních zásad práva civilního (SEMEL HERES, SEMPER HERES a NEMO PRO PARTE TESTATUS, PRO PARTE INTESTATUS DECEDERE POTEST), tyto jako takové nepřevzaly. I v tomto však můžeme spatřovat návazání na římskoprávní tradici, neboť inspiračními zdroji zde byly výjimky, kterými se již samo římské právo snažilo tvrdost těchto zásad obojít.

Naopak zásada AMBULATORIA EST VOLUNTAS DEFUNCTI USQUE AD VITAE SUPREMUM EXITUM, která je patrně poněkud mladšího původu, byla naším právem převzata a dokonce i po jejím krátkém opuštění se vrátila právní úprava do „římskoprávní“ podoby. Její závaznost pak respektovala i právní úprava let 1948–1989, resp. do současnosti, byť ne výslovně, a platí i v novém občanském zákoníku.

Summary

The text focuses on some of the principles that shaped the Roman law of inheritance and are still known in rules SEMEL HERES, SEMPER HERES; NEMO PRO PARTE TESTATUS, PRO PARTE INTESTATUS DECEDERE POTEST; AMBULATORIA EST VOLUNTAS DEFUNCTI USQUE AD VITAE SUPREMUM EXITUM. In modern codification of civil law, the first two de facto do not reflect, the contrary the third one have a solid place in all of this codifications. But the truth is that the Romans themselves have themselves tried to excessive steepness of the first two bypass alight (*fideicommissum hereditatis, testamentum militis*), so the modern law of the exceptions made only rule.

⁵⁷ VÁŽNÝ, J., Římské právní ideje v občanském zákoníku a osnově. In: *Časopis pro právní a státní vědu*. 16/1933, s. 171–186.